

Скрипа Євген Васильович –
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Київського національного університету
внутрішніх справ

Предмет доказування і його роль в оперативно-розшуковому забезпеченні кримінального судочинства

У статті розкривається поняття, сутність та роль предмету доказування у кримінальній справі про організовану злочинність, його роль в оперативно-розшуковому забезпеченні кримінального судочинства.

Ключові слова: предмет доказування, організована злочинність, оперативно-розшукове забезпечення, кримінальне судочинство.

Сучасна злочинність, якій властиві організованість, професіоналізм, транснаціональний характер, діяльність якої має особливо тяжкі наслідки, як переконливо доводиться у сучасних наукових дослідженнях, становить небезпеку не лише національним інтересам окремої держави, а й всьому світовому співтовариству. Вона посягає на цілий комплекс найбільш значущих соціальних цінностей, таких як життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини, безпека суспільства і держави, приватна, суспільна й державна власність тощо. Злочинні угруповання, проникаючи в органи законодавчої влади й державного управління, у правоохоронні й судові установи, лобіюють у них свої незаконні інтереси, завдають значних збитків суспільству та державі, а також конкретній людині, яка відповідно до Конституції України визнається найвищою соціальною цінністю у державі. Висока технічна оснащеність злочинних угруповань, наявність у них власної розвідки й контррозвідки, володіння ними новітніми формами й методами протидії правоохоронним і судовим органам ускладнює, а іноді й унеможливує виявлення ознак вчинюваних ними злочинів лише кримінально-процесуальними та криміналістичними засобами. Важливе місце у цьому посідає оперативно-розшукова діяльність, якій властиві специфічні форми й методи, що дозволяють виявляти й документувати злочини не лише після того, як вони вчинені, але й на стадіях їх підготовки або вчинення, здійснювати профілактичну діяльність [1, с. 5].

Тому не випадково аналіз матеріалів практики свідчить про стрімке зростання використання можливостей оперативно-розшукової діяльності (далі ОРД) в інтересах кримінального судочинства відповідно до ст. 10 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”.

Так, наприклад, якщо у 1994 р. можливості ОРД використовувалися лише у 52 %, то у 2000–2008 рр. у понад 90 % кримінальних справ, розслідуваних органами СБ України, і у понад 85 % кримінальних справ, розслідуваних органами прокуратури, МВС України, ДПА України. 100 % кримінальних справ про тяжкі неочевидні злочини та злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями, розкривається та розслідується із застосуванням ОРД.

Разом з тим дослідження матеріалів практики свідчить про те, що ОРД ще не в повній мірі використовується в інтересах кримінального судочинства, особливо у кримінально-процесуальному доказуванні. Основною причиною цього є те, що оперативні працівники мають недостатнє уявлення про предмет доказування у кримінальній справі, що на практиці призводить до того, що їх основні зусилля спрямовані не на встановлення його елементів, визначених ст.ст. 23, 64 КПК України, а на пошук та виявлення тих обставин, які часто не мають відношення до предмету доказування у певній кримінальній справі, а також не можуть бути використані й для прийняття відповідних процесуальних рішень.

Тому метою цієї статті є уточнення поняття та сутності предмету доказування у кримінальній справі, його елементів, а також, його ролі в оперативно-розшуковому забезпеченні кримінального судочинства, що на практиці має важливе значення для швидкого та повного розкриття кожного злочину.

Слід зазначити, що для окремих організованих угруповань, які вчиняють незаконну легалізацію автотранспорту, характерний транснаціональний характер, а тому, перш за все, для органів досудового розслідування та оперативних працівників, які здійснюють оперативно-розшукове документування таких злочинів чи оперативний супровід їх досудового розслідування або судового розгляду, дуже важливим є правильне визначення предмету доказування у таких кримінальних справах, який хоча і є спільним (ст.ст. 23 і 64 КПК України) для усіх кримінальних справ, проте, кожний елемент його має свої особливості для певного складу злочину, що вчиняється при незаконній легалізації автотранспорту.

Правильне визначення предмету доказування необхідне для цілеспрямованості й плановості дій не лише слідчого, прокурора, суду, упорядкованості провадження у кожній кримінальній справі та встановлення напряду й меж дослідження, спрямованості слідчих, розшукових і судових версій, окремих слідчих і судових дій, для розробки тактичних комбінацій в кримінальному процесі, а й для оперативно-розшукового документування зазначених злочинів, що забезпечує виконання завдань кримінального судочинства, визначених ст. 2 КПК України.

В юридичній літературі предмет доказування у кримінальній справі, як науково-правова категорія, досліджувався у працях вітчизняних та зарубіжних правників. Зазначеній проблемі приділяли увагу такі науковці, як Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, С.М. Смокова, С.М. Стахівський та ін. Проте, окремі питання зазначеної проблеми продовжують залишатися дискусійними та потребують подальшої науково-теоретичної розробки і уточнення у зв'язку з розробкою проекту нового КПК України відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції.

Виходячи із зазначеного, метою цієї статті є уточнення предмету доказування та його елементів й визначення його ролі для ОРД, що сприятиме, на наш погляд, підвищенню ефективності оперативно-розшукового документування, особливо у справах про організовану злочинність, забезпеченню прав та законних інтересів учасників кримінального процесу та вирішенню завдань кримінального судочинства.

Значення предмету доказування полягає у визначенні кола фактів та обставин, що повинні бути встановлені як для вирішення кримінальної справи у цілому, так і для прийняття окремих процесуальних рішень [2, с. 50].

Такі обставини, на нашу думку, повинні бути встановлені як суб'єктами, що ведуть кримінальний процес, і в силу своїх повноважень зобов'язані це здійснити, так і оперативними працівниками, які ведуть оперативно-розшукову справу, що передусє кримінальному процесу, та справу оперативного супроводу досудового розслідування і судового розгляду кримінальної справи.

У процесуальній літературі предмет доказування визначається як сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом обставин, встановлення яких є

необхідним для вирішення заяв і повідомлень про злочини, кримінальної справи у стадії виконання вироку, а також для вжиття процесуальних профілактичних заходів у справі [3, с. 99], як коло обставин, що належить встановити у кримінальній справі [4, с. 47].

Згідно зі ст. 64 КПК України до предмету доказування належать такі елементи: подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину); винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину; обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання; характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

Незважаючи на те, що встановлення вищезазначених фактів та обставин є обов'язковим для осіб, які ведуть кримінальний процес, у кожній кримінальній справі, органи дізнання, слідчий та суд нерідко нехтують виконанням цих вимог, виявляють неухважність, недостатню зацікавленість, формальне ставлення до своїх процесуальних обов'язків, що негативно відбивається на реалізації завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України).

Судді, у свою чергу, не приділяють достатньо уваги порушенням, що відбуваються на стадії досудового розслідування кримінальної справи. Не реалізують своє право, передбачене ч. 2 ст. 232 КПК України, щодо винесення окремої ухвали, спрямованої на звернення уваги органів дізнання та слідства на встановлені по справі факти порушення закону, причини та умови, допущені при провадженні дізнання та досудового слідства, що, на нашу думку, сприяє низькому рівню провадження у кримінальних справах органами дізнання та досудового слідства і, як наслідок, призводить до слідчих та судових помилок, у тому числі й непрямою винних до кримінальної відповідальності та покаранню невинних осіб.

Тому правильне визначення змісту предмету доказування забезпечує цілеспрямованість та плановість процесуальних дій, дій осіб, що ведуть кримінальний процесу, а також оперативно-розшукових заходів осіб, які здійснюють оперативно-розшукове забезпечення досудового розслідування та судового розгляду кримінальної справи.

Під час розслідування та розгляду будь-якої кримінальної справи орган дізнання, особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор, суддя та суд повинні встановити наявність або відсутність події злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину). Цьому повинні сприяти й оперативні працівники, які здійснюють оперативно-розшукове забезпечення досудового розслідування та судового розгляду кримінальної справи.

Точне встановлення часу вчинення злочину є необхідним не тільки для характеристики самої події злочину, але й для вирішення інших питань: чи досяг обвинувачений на момент вчинення злочину віку кримінальної відповідальності; чи не закінчилися терміни давності, встановлені ст. 49 КК України; який кримінальний закон підлягає застосуванню та ін.

Місце вчинення злочину є територією, на якій вчинено злочинне діяння (бездіяльність). Ступінь точності встановлення місця вчинення злочину також може бути різним: в одних випадках розкрити злочин неможливо, не встановивши місця вчинення злочину з точністю, що вимірюється метрами, в інших – це місце може бути визначено у вигляді назви населеного пункту, морського порту, залізничної станції, вокзалу, митниці тощо.

Спосіб вчинення злочину – це ті конкретні дії (або бездіяльність), які спричинили або могли спричинити суспільно небезпечні наслідки. Якщо злочин вчинений шляхом дії, то потрібно встановити, які саме дії вчинив винний. Це

особливо важливо в тих випадках, коли злочин було вчинено декількома співучасниками, дії кожного з яких повинні бути індивідуалізованими. Якщо злочин вчинено шляхом бездіяльності, то має бути встановлено, який конкретно обов'язок і чому покладалася на винного, а також потрібно довести, що у винного була реальна можливість виконати свій обов'язок, але він не зробив цього. Особливо важливо правильно визначити спосіб вчинення злочину тоді, коли це впливає на його кваліфікацію. Так, характер насильства, вживаного під час угону автотранспорту, дозволяє відмежувати грабїж від розбою.

Інші обставини вчинення злочину є досить різноманітними: це може бути поведінка потерпілого, яка передуює вчиненню злочину, що за певних умов надасть можливість вважати дії винного як здійснені під час перевищення меж необхідної оборони або у стані сильного душевного хвилювання; поведінка обвинуваченого, що передуює злочину, або така, що настала за злочинном, може свідчити, наприклад, про дійове каяття, про те, що діяння було пов'язано з ризиком тощо.

Обов'язково повинні бути встановлені обставини (якщо такі є), що виключають злочинність діяння, передбачені ст.ст. 36–43 КК України; обставини, які можуть бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності (ст.ст. 45 – 49, п. 1 ст. 97 КК України); обставини, у зв'язку з якими особа може бути звільнена судом від покарання (п. 4 ст. 74, п. 1 ст. 105 КК України).

Іншим елементом, який необхідно встановити, є винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину.

Зміст вини обумовлений співвідношенням її інтелектуального і вольового моментів. У зв'язку з цим у кожній кримінальній справі підлягає доказуванню ступінь усвідомлення особою особливостей об'єкта посягання, характеру вчинених нею діянь, наслідків, а також інших об'єктивних ознак складу злочину та юридично значущих обставин і вольове ставлення до наслідків (бажання або небажання їх настання). При цьому органи досудового слідства і суд повинні конкретно довести особі, яку обвинувачують, підсудному та іншим суб'єктам кримінального процесу, у чому саме виявився навмисний мотив, як було реалізовано злочинний намір, яка була мета злочину і форма вини. Якщо діяння кваліфікується як необережне (необережність поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість згідно з п. 1 ст. 25 КК України), необхідно доказувати, як воно вчинено: в об'єктивному вияві в результаті злочинної недбалості або самовпевненості, у характеристиці причинно-наслідкових зв'язків. Фактично у цьому аспекті доказується, що особа може бути суб'єктом певного злочину.

Під мотивом злочину розуміють спонукання до дії, що виникає на основі потреби. Будь-яка поведінка особистості є мотивованою. Однак справжній мотив не завжди усвідомлюється особою, і тоді вона намагається пояснити для себе причини своїх вчинків іншими обставинами. З цього погляду, злочинів без мотивів не буває. Невідповідність приводу діянню або відсутність приводу не свідчить про безмотивованість злочину. У кожному конкретному випадку слід встановити, в чому полягає той або інший мотив. В одних випадках мотив є обов'язковою ознакою складу злочину, що дозволяє відмежовувати його від суміжних складів, або свідчити про відсутність суспільної небезпеки діяння, в інших мотив є обставиною, що обтяжує або пом'якшує покарання. Його правильне встановлення є необхідним також для характеристики особи.

У кожній кримінальній справі необхідно також доказувати обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ст. 64 КПК України).

До таких обставин належать дані про особу обвинуваченого: прізвище, ім'я, по-батькові, дата та місце народження, громадянство, освіта, місце проживання,

місце роботи та вид роботи, родинний стан, наявність дітей, стан здоров'я, дані про судимість, а також обставини, що пом'якшують покарання (ст. 66 КК України), та обставини, що обтяжують покарання (ст. 67 КК України).

Згідно з п. 4 ст. 64 КПК України ще однією обставиною, що підлягає доказуванню під час вирішення кримінальної справи, є встановлення характеру і розміру шкоди, завданої злочинцем, а також розмірів витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

Виходячи з аналізу норм кримінально-процесуального закону у теорії кримінального процесу виділяють три види шкоди: фізичну (заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого шляхом заподіяння побоїв і мордування, катування тощо), майнову (пошкодження або знищення різного майна, крадіжка майна) та моральну (втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб) [5, с. 266; 6, с. 107].

Окрім того, професор Є.Г. Коваленко виділяє як один із видів шкоди політичну, під якою розуміє насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України тощо [6, с. 107]. Така позиція, на нашу думку, є обґрунтованою.

Водночас потрібно встановити, на яку особу покладається обов'язок відшкодувати шкоду. Якщо в результаті злочину потерпілому було заподіяно фізичної шкоди і він перебував на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я, то необхідно встановити розмір витрат на його лікування. Характер та розмір шкоди повинні бути встановлені у кожній кримінальній справі незалежно від того, чи впливає така шкода на кваліфікацію діяння.

Важливим елементом предмету доказування є причини та умови, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК України). Встановлення суб'єктом доказування причин та умов, які сприяють вчиненню злочину, мають велике запобіжно-профілактичне значення щодо вчинення нових злочинів та є підставою для винесення слідчим мотивованого подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов та направлення його у відповідний орган або посадовим особам, які уповноважені законом вживати необхідних заходів для їх усунення. Невиконання посадовою особою цієї вимоги у місячний термін зобов'язує орган дізнання, слідчого, прокурора вжити заходів, передбачених ст.ст. 254–257 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Професор О.М. Джу́жа обґрунтовано пропонує застосовувати кримінологічну класифікацію причин учинення злочинів як сукупність таких обставин, що взаємодіють одна з одною: антисуспільні (антисоціальні) погляди (властивості) злочинця, які створили умови для виникнення у його свідомості мотивації вчинення злочину; зовнішні обставини, що сформуvalи ці погляди; конкретні життєві ситуації, які у взаємодії з життєвими принципами особи спричинили вчинення нею злочину; умови, які полегшили вчинення злочину [7, с. 79–91, с. 105–120]. Така позиція автора, на наш погляд, має методологічне значення для розробки профілактичних заходів щодо запобігання злочинності.

Як справедливо вказується в юридичній літературі, без виявлення причин та умов вчинення злочину і внесення пропозицій щодо вжиття заходів для їх усунення дослідження обставин справи не буде вважатися всебічним і повним, і якщо це має суттєве значення для правильного вирішення справи, то може бути підставою для повернення справи на додаткове розслідування [8, с. 129–130].

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновки, що предмет доказування у будь-якій кримінальній справі – це встановлене кримінально-процесуальним законом коло обставин, що підлягають доказуванню. Зазначеним положення

доцільно доповнити ч.1 ст. 64 КПК України, а також відповідну норму нового проекту КПК України. Всебічне, повне та об'єктивне дослідження питань щодо окремих елементів предмету доказування має велике теоретичне та практичне значення для визначення його сутності, правильного застосування та подальшого вдосконалення. Знаннями про коло обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі повинні оволодіти не лише особи, які ведуть кримінальний процес (особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор, суддя), а й оперативні працівники, котрі здійснюють оперативно-розшукове документування відповідних злочинів.

Список використаних джерел

1. *Погорецький М.А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія / Погорецький М.А. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – 575 с.
2. *Кокорев Л.Д.* Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л.Д. Кокорев, Н.П. Кузнецов. – Воронеж, 1995. – С. 67 – 72.
3. *Михеенко М.М.* Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / Михеенко М.М. – К., 1984. – С. 37 – 39.
4. *Тертышник В.М.* Теория доказательств / Тертышник В.М., С.В. Слинко. – Х., 1998. – 211 с.
5. *Постанова* пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.1995 “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах та з загальних питань. – Х., 2000. – С. 265 – 271.
6. *Коваленко Є.Г.* Теорія доказів у кримінальному процесі України: [підруч.] / Коваленко Є.Г. – К., 2006. – 215 с.
7. *Курс криминології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн.* / За заг. ред. О.М. Джужи. – К., 2001. – 346 с.
8. *Ляш А.О.* Докази і доказування у кримінальному судочинстві: [навч. посіб.] / Ляш А.О., Стахівський С.М.; [за наук. ред. Ю.М. Грошевого]. – К.: Університет “Україна”, 2006. – С. 129 – 130.

В статье раскрывается понятие, сущность и роль предмета доказывания в уголовном деле об организованной преступности, его роль в оперативно-розыском обеспечении уголовного судопроизводства.

The article is devoted to the examination of the concept, the essence and the role of the subject of proving in the criminal case about organized crime, its role in the operative-investigative provision of the criminal procedure.

Стаття надійшла до редакції журналу 20 лютого 2009 року.

© Є.В. Скрипа, 2009